

Makale Türü/Article Types: İnceleme Makalesi/Research Article **Atf/Citation:** Gamze ÇOBAN “ Afyonkarahisar’da 15. Yüzyıla Ait Kaybolan Bir Kültür Mirası: Umur Bey Camii Ve Külliyesi”.
Geliş/Received: 22-03-2025 **Ait Kaybolan Bir Kültür Mirası: Umur Bey Camii Ve Külliyesi”.**
Kabul/Accepted: 11-11-2025 **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi 12/34 (2025): 476-492.**
DOI: 10.17822/omad.123403

Gamze ÇOBAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi /Türkiye. E-mail: a.gamzecoban@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6524-3861>

Afyonkarahisar’da 15. Yüzyıla Ait Kaybolan Bir Kültür Mirası: Umur Bey Camii Ve Külliyesi

A Lost Cultural Heritage Belonging to the Fifteenth Century of Afyonkarahisar: Umur Bey Mosque and Complex

Öz: Umur Bey Külliyesi, Afyonkarahisar’da 15. yüzyılda Anadolu Beylerbeyi Umur Bey tarafından inşa edilmiştir. Cami, hamam, medrese ve handan oluşan bu yapı topluluğu, Selçuklu ve erken dönem Osmanlı mimarisi özellikleri göstermektedir. Cami ibadet mekânı olarak kullanılmasının yanı sıra, toplumsal yaşamda kutlama, eğitim ve ibadet gibi işlevleriyle önemli bir rol oynamıştır. Ancak, caminin de içinde bulunduğu yapı topluluğu 1933 yılında yıkılmış, bu yapıdan günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. 2020 yılında külliye'deki camiden esinlenilerek aynı isimle modern bir cami inşa edilmiştir. Bu çalışma, hakkında sınırlı sayıda görsel ve yazılı kaynak bulunan Umur Bey Külliyesi'nin mimari, tarihi ve kültürel değerlerini ortaya koyarak bilim camiasına tanıtmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, yeni yapının orijinal yapıya ne ölçüde referans verdiği ve sosyal-kültürel işlevselliğini ne düzeyde koruyabildiği karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında öncelikle arşiv taraması yapılmış, yeni yapı ile ilgili bilgiler doğrudan gözlem metoduyla elde edilmiştir. Çalışmada, yapının Afyonkarahisar'ın tarihsel dokusunda büyük bir kayıp olduğu, yeni yapının ise eski yapıya verdiği tarihi referanslara rağmen modern dönemde inşa edilen bir cami olmaktan öteye gidemediği, orijinal yapının sosyal ve kültürel işlevselliğini taşıyamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapıldığı dönemden izler taşıyan Umur Bey Külliyesi'ne yönelik kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mimarlık tarihi, Afyonkarahisar, Külliye, Cami, Umur Bey Camii ve Külliyesi.

Abstract: Umur Bey Complex was built in Afyonkarahisar in the 15th century by Umur Bey, Beylerbeyi of Anatolia. The complex consists of a mosque, a bathhouse, a madrasah and an inn, and features of Seljuk and early Ottoman architecture. In addition to being used as a place of worship, the mosque played an important role in social life with functions such as celebration, education and worship. However, the complex, including the mosque, was demolished in 1933 and no trace of this building remains today. In 2020, a modern mosque with the same name was built, inspired by the mosque in the complex. This study aims to introduce the architectural, historical and cultural values of the Umur Bey Complex, about which there are limited visual and written sources, to the scientific community. In addition, the extent to which the new building references the original structure and preserves its social-cultural functionality is analyzed in a comparative manner. In this direction, within the scope of the study, firstly an archive search was made and information about the new building was obtained through direct observation method. In the study, it was concluded that the building is a great loss in the historical texture of Afyonkarahisar, and that the new building, despite the historical references to the old building, could not go beyond being a mosque built in the modern period and could not carry the social and cultural functionality of the original building. The lack of a comprehensive study on the Umur Bey Complex, which bears traces of the period in which it was built, reveals the originality of this study.

Key Words: History of architecture, Afyonkarahisar, Complex, Mosque, Umur Bey Mosque and Complex.

Extended Abstract

From the second half of the 11th century onwards, Turks settled in Anatolia, expanding their territories on the one hand, and on the other hand, they created many structures in order to show their presence in the areas they conquered. In the architecture of this period, the construction of structures that would develop social life in the establishment of the state was effective. In this period, mostly structures that arose out of necessity and that would respond to certain needs of the society were built. While establishing new neighborhoods in the cities, structures such as masjids, mosques, madrasahs, inns and baths were first built and then residences were built close to these structures. For this reason, mosques played an important role in urban life not only as places of worship but also as places where

daily life was lived intensely. In this period, according to the needs of the society, complexes housing worship, education and health institutions started to be built around the mosques.

Afyonkarahisar city has hosted different communities in the historical process. Turkish domination was seen in the city after the Malazgirt victory. In 1390, the city came under Ottoman rule, and during the more than 500 years of Ottoman rule, important developments were seen in culture, art and architecture. During this period, many religious buildings, educational structures and water structures were built in Afyonkarahisar and neighborhoods were established around these structures. According to the needs of the society; complexes were built where worship, education and health structures were together. Umur Bey Mosque and Complex, which is the subject of this study, is one of these structures.

The Umur Bey Mosque and Complex was built in 1455 (H. 859) by Umur Bey, Beylerbeyi of Anatolia, in the center of Afyonkarahisar, east of Afyonkarahisar castle, about 1 km from the castle. The location of the complex is opposite the Zafer Museum, where the Memorial Park and the Utku Monument are located today. The complex, which is one of the striking examples of early Ottoman architecture, consists of various buildings such as a mosque, bathhouse, inn and madrasah, and with its functions, it met the social, commercial and educational needs of the people at that time. The mosque in the complex hosted Eid prayers, official celebrations and public gatherings. Built in 1455, the mosque is classified as an early Ottoman mosque. According to literature studies; Umur Bey (Pasha) mosque, which is classified as a mosque with wooden poles, bears traces of Seljuk architecture and shows similar characteristics with the Great Mosques built during the Seljuk period. It is possible to see the features of Seljuk and early Ottoman mosques such as being human-sized, using stone and brick, not having a dome, having wooden poles, tile roofs, masonry walls and having a single minaret, which is usually built of brick, in this mosque. The mosque's ceiling is carried by a large number of columns, creating the feeling of an untouched forest. The mosque has a rectangular plan and measures 26.80 x 23.20 meters. Carried by 24 wooden poles with a diameter of approximately 40 cm, the mosque is covered with an earthen roof. There is not much information about the other buildings in the complex. The mosque and other buildings belonging to the complex were demolished in 1933 in accordance with the decision taken by the Afyon Provincial Council. During the demolition process, the complex was not documented in detail and the traces of the building were erased over time. The information about the original complex is kept alive today only through archival documents and photographs from the period. Accordingly, in 2020, a new mosque with the same name was built in a different location, inspired by the mosque in the Umur Bey Mosque. However, the extent to which this building reflects the architectural, social and cultural functionality of the original mosque remains an open subject for discussion. Within the scope of this study, it is aimed to determine the historical, cultural and architectural values of Umur Bey Complex and to reveal its importance in the context of architectural history and to introduce the building to the scientific community. In addition, the new mosque, which was inspired by the mosque in the complex, and the original mosque were analyzed in a comparative manner. In this direction, the method of the study consists of archive scanning to access information about the original building and direct observation method to access information about the new building. The study emphasizes the importance of preserving and documenting cultural heritage before it disappears. The study suggests that several strategies should be planned for developing a preservation without loss approach instead of reconstruction.

Giriş

Anadolu kentleri, tarihsel süreç içerisinde farklı mimari karakterlerin izlerini barındırmaktadır. Selçuklu Devleti'nden önce savunma amaçlı kale çevresinde yaşayan halk, bölgede savunma ihtiyacının azalmasıyla birlikte, kentin merkezinde yaşam alanları oluşturmaya başlamış¹ ve fethettikleri bölgelerde varlık göstermek amacıyla çeşitli yapılar inşa etmiştir². Devletin kuruluş döneminde sosyal hayatı canlandıran yapıların inşası önem kazanmış; çoğunlukla ihtiyaçtan doğan, toplumun belirli gereksinimlerine cevap veren işlevsel yapılar ortaya konmuştur³. Kent yaşamının merkezinde inanç sistemi doğrultusunda şekillenen dini yapılar yer almış, bu yapılar mahallelerin çekirdeğini oluşturmuştur^{4,5}. Yeni mahalleler

¹ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971), 8-11.(Turan, 1971)

² Hale Tokay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Külliyelerinin Şehir Oluşum ve Gelişimlerine Etkileri".

7. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Bursa: TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 1995, 19. Tokay'a göre; Anadolu Selçuklu döneminde, Türk şehirlerinde özgün bir şekilde geliştirilen ilk kamusal yapı türü cami olup, 13.yy.dan itibaren ise cami- medrese, cami- darüşşifa olmak üzere iki yapı türünün birlikte inşa edildiği ilk külliye formları görülmektedir.Tokay (1995)

³ Güllü Uzun, "Erken Osmanlı Mimarlığında Sütun Kullanımı (1299-1453)" (Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi, 2019), 14.Uzun (2019)

⁴ Tokay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Külliyeleeri", 20.

⁵ Esra Ünlütürk, "Osmanlı Camilerinde İç Mekân Atmosferine Aydınlatmanın Etkisinin İstanbul'daki Örnekleri Üzerinden İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, 2021), 4.(Ünlütürk, 2021)

planlanırken öncelikle mescit, cami, medrese, han ve hamam gibi kamusal yapılar inşa edilmiş; ardından konutlar bu yapıların çevresinde konumlandırılmıştır.

Bu bağlamda, toplumun ibadet, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere, farklı işlevlere sahip yapıların bir araya gelmesiyle oluşan kompleksler ortaya çıkmıştır ^{6, 7}. Külliye olarak adlandırılan bu kompleksler; Çobanoğlu'na göre; “bir cami, medrese veya türbe etrafında gelişen farklı fonksiyonlardaki yapının bir araya gelmesiyle oluşan yapı topluluğu” ⁸; Cantay'a göre, “çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin, bir arada planlanıp, inşa edildiği sosyal kuruluş”⁹ olarak tanımlanmaktadır. İlk örneği Medine'deki Mescid-i Nebevi olan külliye türünün Anadolu'daki ilk temsilcisi, Artuklu döneminde inşa edilen Mardin Eminüddin Külliyesi'dir ¹⁰. Anadolu Selçuklu döneminde yaygınlaşan külliye formu, Osmanlı döneminde de gelişimini sürdürerek kent dokusunun önemli bir unsuru haline gelmiştir. Özellikle Osmanlı'nın erken döneminde tabhaneli, zaviyeli, kanatlı cami ve imaret gibi adlarla anılan bu yapılarda dini işlevler bir arada toplanmış; sonraki yüzyıllarda ise bir cami etrafında toplanan farklı yapılarla külliye düzeni korunmuştur ¹¹.

Külliye, yalnızca mimari açıdan değil, aynı zamanda kentlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamını biçimlendiren merkezler olmaları bakımından büyük önem taşır ¹². Ritüellerin, eğitim faaliyetlerinin ve kamusal buluşmaların gerçekleştiği bu yapılar, maddi varlıklarının yanı sıra taşıdıkları anlam ve kurdukları toplumsal ilişkiler ağı bakımından da korunmaya değerdir. Bu nedenle külliyelerin yitimi, yalnızca fiziksel bir yapı kaybı değil, aynı zamanda kentin kolektif belleğinde onarılması güç bir boşluk yaratır; bu da koruma ve belgeleme pratiklerinin önemini artırmaktadır. Kültürel mirasın korunması, bu çerçevede, yalnızca yapıların fiziksel bütünlüğünü muhafaza etmeyi değil, aynı zamanda onların temsil ettiği kimliği, kolektif hafızayı ve kültürel sürekliliği yaşatmayı ifade eder ¹³. Uluslararası düzeyde kabul görmüş ilkeler; Venedik Tüzüğü ¹⁴ ve UNESCO Dünya Miras Sözleşmesi ¹⁵ gibi metinlerde tanımlanmıştır. Türkiye'de ise bu süreç, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde yürütülmektedir. Koruma yaklaşımı; mevcut durumun bozulmadan korunması (konservasyon), yapının özgün haline sadık kalınarak onarılması (restorasyon), tamamen yıkılmış yapının belgeler doğrultusunda yeniden inşa edilmesi (rekonstrüksiyon) gibi yöntemleri kapsamaktadır ¹⁶. Tamamen yıkılmış yapının belgeler doğrultusunda yeniden inşa edilmesi durumunda, yapının özgün konumu, işlevi ve toplumsal bağlamından kopması halinde

⁶ Sevgi Aktüre, “19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi” (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1978), 101. Aktüre (1978)

⁷ Murat Boz, “13-15. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler” (Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2014), 30-36. Boz (2014)

⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Külliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ed: Altıkulaç, T. Çağrı, M. Karaman, H. Özel, A. Tuncel, M. (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 1998), 542-544. (Çobanoğlu, 1998)

⁹ Gönül Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2002), 208. Cantay (2002)

¹⁰ Çobanoğlu, “Külliye”, 545.

¹¹ Maurice Cerasi, “Osmanlı Kenti”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 376. Cerasi (1999)

¹² Yusuf Karazeybek ve Mustafa Karazeybek, *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri Cilt 1* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2005), 93. Akçay (1996); Karazeybek and Karazeybek (2005)

¹³ UNESCO, “Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003”; (Erişim Tarihi: 15.08.2025)

¹⁴ ICOMOS, “International Charter For The Conservation And Restoration Of Monuments And Sites 1964”; (Erişim Tarihi: 15.08.2025) ICOMOS (1964)

¹⁵ UNESCO, “Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage 1972”; (Erişim Tarihi: 16.08.2025) UNESCO (1972)

¹⁶ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation* (Butterworth-Heinemann Series, 1999), 174. (Jokilehto, 1999)

tartışmalı bir yöntem olarak öne çıkmaktadır ¹⁷. Nora'nın lieux de mémoire (hafıza mekânları) kavramı, tarihi yapıların korunmasında fiziksel bütünlük kadar işlevsel sürekliliğin ve toplumsal hafızayla bağın korunması gereğini vurgulamaktadır ¹⁸. Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar, özellikle Osmanlı dönemi külliyelerinin hem fiziksel hem de sosyal boyutlarının korunmasının şehir kimliği ve kültürel süreklilik açısından kritik olduğunu ortaya koymaktadır ^{9,19,20}.

Anadolu'nun tarihi kentlerinden biri olan Afyonkarahisar kenti, şehre adını veren volkanik kayalardan oluşan ve üzerinde hisar bulunan tepenin eteğinde kurulmuştur. Tarih boyunca; Hitiler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Roma, Bizans gibi farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, Malazgirt zaferinden sonra Türk hakimiyetine girmiştir. Selçuklulara bağlı olarak Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden biri olan Sahipataoğulları burada kurulmuş ve beyliğin başkenti olmuştur. 1390 yılında Osmanlı hakimiyetine giren kentte, 500 yılı aşkın süre boyunca kültür, sanat ve mimaride önemli gelişmeler görülmüştür. Başlangıçta kale eteklerinde yoğunlaşan yerleşim, 13. yüzyıldan itibaren doğuya doğru genişlemiştir. Bu dönemde çok sayıda dini, eğitim ve su yapısı inşa edilmiş; mahalleler bu yapıların etrafında kurulmuştur^{21 22}. Kentte, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren; ibadet, eğitim ve sağlık yapılarının bir arada bulunduğu külliyeler inşa edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan Umur Bey Külliyesi bu yapı topluluklarından bir tanesidir. 1455 yılında Anadolu Beylerbeyi Umur Bey tarafından yaptırılan ve cami, hamam, han ile medreseden oluşan külliye, 1933 yılında yerel yönetim kararıyla yıkılmıştır. Günümüzde fiziksel kalıntısı bulunmayan külliye, yalnızca arşiv belgeleri ve fotoğraflar üzerinden tanınmaktadır. 87 yıllık bir sürenin ardından 2020 yılında, külliye içinde yer alan camiden esinlenilerek yeni bir cami inşa edilmiştir. Ancak bu yapının orijinal caminin mimari, sosyal ve kültürel işlevselliğini ne ölçüde yansıttığı tartışmaya açık bir konu olarak kalmıştır. Bu çalışma, Umur Bey Külliyesi'nin tarihi, kültürel, mimari değerlerini ortaya koymayı, yapının bilim camiasına tanıtılmasını ve orijinal yapı ile yeni camiye karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın yöntemini, orijinal yapı ilgili bilgilere ulaşabilmek için arşiv taraması, yeni yapı ile ilgili bilgilere ulaşabilmek için doğrudan gözlem yöntemi oluşturmaktadır. Yapı ile ilgili neredeyse hiç tez, makale, kitap gibi yazılı kaynak bulunmaması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

1. Umur Bey Külliyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve gelişmesinde katkısı olan bir aileden gelen Umur Bey, Beylerbeyi Kara Demirtaş Paşa'nın oğludur. Anadolu Beylerbeyi olan Umur Bey, İstanbul'un fethinde bulunmasının ardından emekli olarak Karahisar'a yerleşmiştir. Karahisar, Bursa, Edirne, Manisa ve Bergama gibi birçok kentte hayır kurumları tesis eden Umur Bey, hayır kurumlarının bakım, tamir, onarım gibi işleri için vakıflar tesis etmiştir ²³.

Umur Bey, 1455 (H. 859) yılında, Afyonkarahisar'ın merkezinde, Afyonkarahisar kalesinin doğusunda, kaleye yaklaşık 1 km uzaklıkta Umur Bey Külliyesi'ni yaptırmıştır. Külliye

¹⁷ Aylin Orbaşlı, *Architectural Conservation: Principles and Practice* (Wiley, 2008), 50.(Orbaşlı, 2008a, 2008b)

¹⁸ Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, 26 (1989): 11(Nora, 1989)

¹⁹ Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1975), 28-36.(Sözen, 1975)

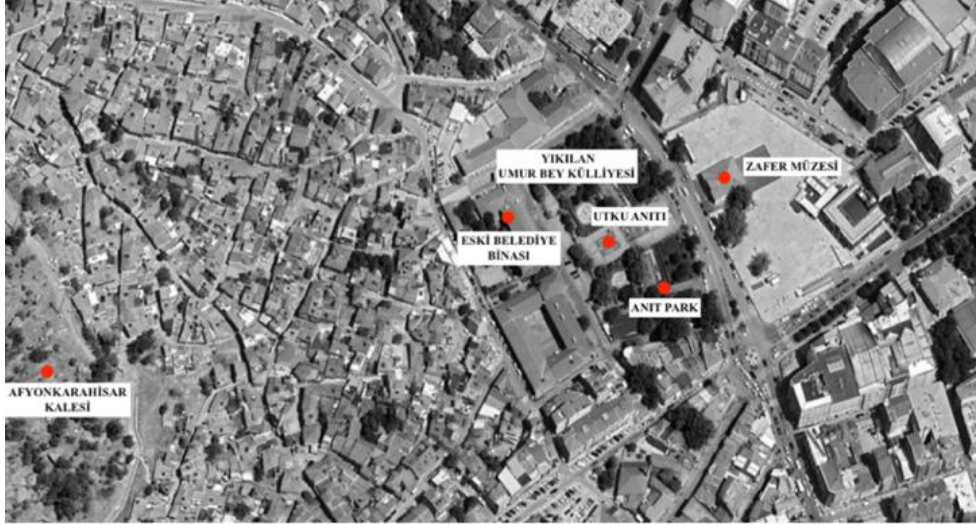
²⁰ Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 94.(Kuban, 2002)

²¹ Afyonkarahisar İl Kültür Turizm Müdürlüğü, "Afyonkarahisar Tarihi"; (Erişim Tarihi: 15.12.2024) Afyonkarahisar İl Kültür Turizm

²² İslam Ansiklopedisi, "Afyonkarahisar Tarihi"; (Erişim Tarihi: 15.12.2024)(İslam)

²³ Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi Cilt II* (Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları, 1991), 191.(Gönçer, 1991)

konumu, bugün Zafer Müzesi'nin karşısında, Anıt Park ve Utku Anıtının bulunduğu noktadır (Şekil 1). Umur Bey Külliyesi'nde yer alan cami, hamam, han ve medreseden günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Külliye ile ilgili bilgilere, Bursa Umur Bey Camisinde yer alan ve Türkçe olarak tertip edilmiş, vakfiyeye ait kitabelerden ulaşılmaktadır²⁴.

Şekil 1: Umur Bey Külliyesi'nin konumu (Google Earth üzerinden işlenerek düzenlenmiştir).

1.1. Umur Bey Camii (M. 1455)

Cami, Osmanlı sicil kayıtlarında, bulunduğu bölgenin belirli günlerde at pazarı olarak kullanılması nedeniyle (Şekil 2) "At Pazarı Camii", yaptıran kişiden dolayı "Umur Bey Camii", Umur Bey'in makamı sebebiyle "Paşa Camii", kışla olarak kullanımı (Şekil 3) nedeniyle de "Kışla Camii" olarak bilinmektedir²⁵.

Şekil 2: At Pazarı olarak kullanılan alan ve Umur Bey (Paşa) Camii.²⁶

Şekil 3: Caminin kışla olarak kullanıldığı dönemden.²⁷

1455 yılında inşa edilen cami, yapıldığı dönem itibariyle Erken dönem Osmanlı camisi sınıfında yer almaktadır. Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen dönem olan erken dönemde inşa edilen camilerin, Selçuklu Dönemi özellikleri gösterdiği

²⁴ Yusuf İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz Cilt I* (Afyonkarahisar: Zafer Gazetecilik, 1991), 100. İlgar (1991); (Lammens, 1911)

²⁵ İlgar, "Tarih İçinde Afyonkarahisar", 103.

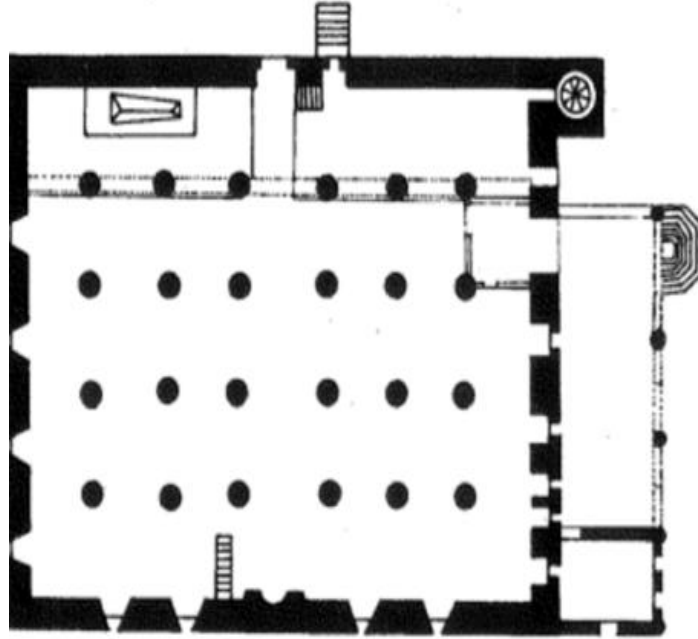
²⁶ Mahmut Ülküer Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar* (Ankara: Azim Matbaacılık, 2020), 18. (Ülküer Abi, 2020)

²⁷ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 22.

bilinmektedir²⁸. Farklı sınıflandırmaların mevcut olduğu bu dönem camileri²⁹ ile ilgili genel olarak; “çok ayaklı camiler”, “çok ayaklı, mihrap önü kubbesi baskın camiler”, “çok ayaklı mihrap önü kubbeli ve orta kısmında açıklık bulunan camiler”, “bazilikal planlı camiler”, “ahşap direkli camiler” ve “mescitler” şeklinde sınıflandırmalar mevcuttur^{30 31}.

Literatür çalışmalarına göre; ahşap direkli camiler sınıfına giren Umur Bey (Paşa) cami, Selçuklu Dönemi'nde yapılan Ulu Cami'ler ile benzer özellikler göstermektedir³². Selçuklu ve Erken dönem Osmanlı Cami'lerinde görülen; insani boyutta olma, taş ve tuğla kullanılma, kubbe bulunmama, ahşap direkli, kiremit çatılı, örme duvarlı ve genellikle tuğladan örülen tek minareli olma özelliklerini bu camide görmek mümkündür.

Tavanın çok sayıda sütunla taşındığı camide yer alan sütunlar, balta girmemiş orman hissi yaratmaktadır³³. Cami, Şekil 4'te gösterildiği gibi dikdörtgen planlı olup, 26,80 x 23,20 metre ölçülerindedir. 24 adet yaklaşık 40 cm çapında ahşap direk ile taşınan caminin üstü toprak dam ile örtülüdür.

Şekil 4: Umur Bey Cami planı. ³⁴

Caminin kuzeydoğu köşesinde, cami duvarına bitişik taş kaide üzerine çatkılı helezon motifli renkli sırlı tuğla ile örülmüş bir minarenin bulunduğu görülmektedir. Selçuklu dönemi özellikleri taşıyan minarede şerefenin altında kirpi silme yer almakta, kirpi silme detayı Şekil 5 ve Şekil 6'da görülmektedir^{35 36}.

²⁸ Sema Gündüz, “Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), 23. (Gündüz, 2006)

²⁹ Şerife Gökbaş, “Arşiv Belgelerine Göre Konya'daki Selçuklu Cami ve Medreselerinin Tamir ve Onarımları” (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2019), 21.(Gökbaş, 2019)

³⁰ Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, 28-36.

³¹ Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1970), 121-124.(Kuban, 1970)

³² Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu*, 94. Kuban, Ulu Cami'lerin genel olarak çok ayaklı ibadet mekânları olarak Anadolu'ya özgü bir tipoloji olduğunu, tasarım bakımından birbirinden farklı nitelikler sergilediklerini ifade etmektedir.

³³ Abi, “Geçmişin İzinde Afyonkarahisar”, 20.

³⁴ Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, 191.

³⁵ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 18.

³⁶ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 103.

Şekil 5: Cami minaresi.³⁷ Şekil 6: Cami minaresi ve kirpi silme uygulaması.³⁸

Caminin, 1676 yılında bir onarım geçirdiği, bu onarımdan sonra alta bodrum kat ve üstü basık kemerli, çatıyı taşıyan beş ahşap direk ile son cemaat mahalli eklendiği bilinmektedir. Bu düzenlemeden sonra, yapının arkasında olan girişin, ön tarafa alındığı, arsanın eğimi sebebiyle yapıya on basamaklı merdivenden giriş yapıldığı görülmektedir.³⁹ Ulaşılan fotoğraflardan yapılan çıkarımlara göre; asrın başlarında, caminin son cemaat mahallinin bir aksı duvar örülerek odaya dönüştürülmüştür (Şekil 7).

Şekil 7: Sonradan eklenen son cemaat mahalli ve oda.⁴⁰

Yapının birisi kuzey yönünde, diğeri ise doğu yönünde olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Arşiv fotoğraflarından (Şekil 8) kadınlar mahfilinin son cemaat yerinin üzerinde olduğu ve önünün ahşap kafesli olduğu anlaşılmaktadır. Kadınlar mahfiline dışarıdan ve içeriden ulaşılmaktadır.⁴¹

Şekil 8: Cami iç mekânı, kadınlar mahfili.⁴²

Caminin harimi, kibleye dik yedi sahından oluşmaktadır ve orta sahnın, diğerlerinden 40 cm yüksektir. Cami direklerinde, Anadolu'daki Türk ahşap mimarisinin en güzel örneklerinden biri

³⁷ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 22.

³⁸ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 28.

³⁹ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 29-30.

⁴⁰ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 29.

⁴¹ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 29-30.

⁴² Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 20.

olarak nitelendirilen stalaktit sütun başlıkları bulunmaktadır (Şekil 9). Caminin ana kirişleri 50 cm ara ile 20 cm çapında ahşap kirişlerdir. Kirişlerin altında, sütunların bitiminde, yekpare ağaçtan sekizgen şeklinde oyularak yapılan kalem işi bezemelerle süslenmiş stalaktitli başlıklar bulunmaktadır (Şekil 10)⁴³. Her biri birbirinden farklı şekilde oluşturulmuş ahşap sütun başlıkları ağaç ile meydana getirilen birer sanat eseri niteliğindedir.

Şekil 9: Sütun başlıkları.⁴⁴

Şekil 10: Ahşap kirişler ve sütun başlıkları.⁴⁵

Caminin duvarları 120 cm kalınlığında olup, karma bir taş örgü sistemine sahiptir. Taş duvarların dışı doğal taş derzli iken, iç mekânda sıvalı olduğu görülmektedir. Caminin pencereleri Şekil 11 ve Şekil 12’de görüldüğü gibi yuvarlak kemerlidir. Toplamda 19 adet olan pencerelerden, 4 tanesi batı cephesinde, 4 tanesi güney cephesinde ve 11 tanesi doğu cephesinde bulunmaktadır.

Şekil 11: Cami cephesi. ⁴⁶

Şekil 12: Cami cephesi.⁴⁷

Caminin mihrap nişi orijinal halinde bezemesiz iken, 19. yy’da mihrap nişine kalem işi süsleme eklendiği bilinmektedir (Şekil 13) ^{48 49}.

Şekil 13: Kalem işlerinin sonradan eklendiği mihrap nişi.⁵⁰

⁴³ Yılmaz Önge, “Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları”, *Ön Asya Aylık Türkoloji Fikir ve Aktüalite Mecmuası*, no. 37 (1968): 7.(Önge, 1968)

⁴⁴ Ömer Faruk Akın, “Afyon Paşa Camii’nin Günümüz Cami Mimarisine Örnekligi Açısından Değerlendirilmesi”, *Tevilat*, no. 5 (2024), 220. (Akın, 2024)

⁴⁵ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 21.

⁴⁶ Valilik Arşivi (V.A.), Afyon Umur Bey (Paşa) Cami, 2024.(Valilik, 2024)

⁴⁷ V.A., Afyon Umur Bey (Paşa) Cami, 2024.

⁴⁸ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 21.

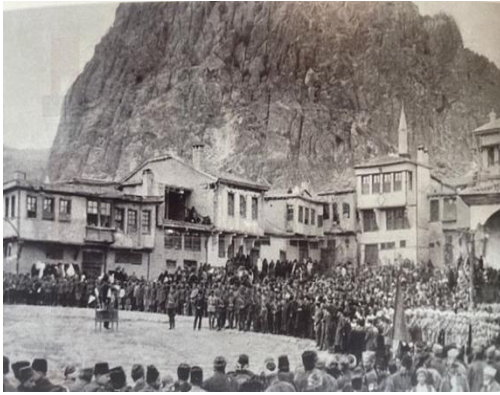
⁴⁹ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 29-30.

⁵⁰ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 21.

Camide, askeri fırkanın, kumandanlarının ve hükümet erkanının bayramlarda resmi elbiselerini giyerek bayram namazı kıldıkları, bayram namazının ardından yakınında yer alan hükümet konağında bayram tebrik merasimi yaptıkları bilinmektedir. Kumandanlar ve hükümet yetkilileri rütbelerini burada almıştır ⁵¹.

Merkezi bir konumda olan camide, devlet merkezinden sancağa gelen, halka iletilmesi gereken emirler; ulema, şeyhler, hatipler, imamlar ve esnaf ile halkın ileri gelenleri buraya çağrılarak kendilerine duyurulmuş, daha sonra bu kişiler temsil ettikleri grupları ve halkı haberdar etmiştir ⁵².

Cami önünde farklı zamanlarda kutlama törenleri yapılmıştır. Şekil 14'te cami önünde bayram kutlamalarının yapıldığı bir günden fotoğraf yer almaktadır. Şekil 15'te 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na ait bir fotoğraf, Şekil 16'da, yine bir bayram kutlaması esnasında çekilmiş bir fotoğraf yer almaktadır. Arşiv fotoğraflarından yapılan çıkarımlara göre; caminin kent yaşamının önemli bir parçası olduğu, ibadet etme eyleminin yanı sıra; kutlama, tebrik, siyaset gibi birçok alanda varlık gösterdiği görülmektedir.

Şekil 14: Cami önünde bayram kutlaması. ⁵³

Şekil 15: Cumhuriyet Bayramı geçiş töreni. ⁵⁴

Şekil 16: Cami önünde bayram kutlaması. ⁵⁵

1.2. Umur Bey Hanı, Hamamı ve Medresesi

Umur Bey külliyesinde yer alan hamam; medrese, han ve cami ile birlikte caminin batı tarafında inşa edilmiştir. Hamam faaliyette olduğu dönemde “Umur Bey Hamamı”, “Timurtaş

⁵¹Ömer Fevzi Atabek, *Afyon Vilayet Tarihçesi, 2. Fasikül* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 1997), 165.(Atabek, 1997)

⁵² Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 25.

⁵³ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 21.

⁵⁴ Abi, *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*, 24.

⁵⁵ Hasan Özpınar, *Bir Zamanlar Afyonkarahisar* (Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yayınları, 2014), 62.

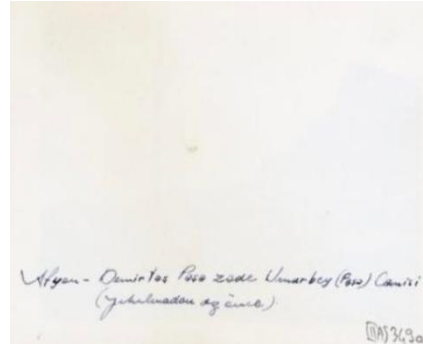
Hamamı” gibi isimlerle anılmıştır⁵⁶. 1676 yılındaki bir kayıta, harap bir halde bulunan hamamın bazı malzemelerinin satıldığı ve gelirinin caminin tamirâtı için kullanıldığı ifade edilmektedir⁵⁷.

Umur Bey külliyesinde bulunan Umur Bey Hanı ile ilgili, çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Vakfa ait olan handa yer alan dükkanlardan elde edilen gelirlerin, caminin kandilleri ve kandil yağları gibi harcamalar için kullanıldığı bilinmektedir⁵⁸.

Umur Bey’in Bursa’daki vakfiyesinde bahsi geçen Umur Bey Medresesi, “Alaca Medrese” ve “At Pazarı Medresesi” gibi isimlerle anılmıştır. 1676 yılında medresenin yıkılmasının ardından yerine, caminin minaresinin önündeki alana “Kadiri Tekkesi” yaptırılmıştır⁵⁹. Medrese, Osmanlı’nın Afyon’daki ilk medresesi olma özelliğine sahiptir. Medrese, han, hamam ve caminin bulunduğu bu yapı topluluğu, Afyon Vilayeti Encümeni’nin almış olduğu 10.10.1933 tarih ve 1368 numaralı kararla istimlak edilerek yıkılmıştır. Ali Saim Ülgen’in koleksiyonunda yer alan ve arkasında “yıkılmadan az önce” notunun yazılı olduğu fotoğraf, yapı ile ilgili ulaşılabilen son görseldir (Şekil 17, Şekil 18), yıkımı esnasında bir görsel daha bulunmakta ve yıkımında bir işçinin hayatını kaybettiği arşiv belgelerinde belirtilmektedir (Şekil 19)⁶⁰.

Şekil 17: Caminin yıkılmadan önceki son fotoğrafı⁶¹

Şekil 18: Fotoğrafın arkasındaki not.⁶²

Şekil 19: Paşa Cami'nin yıkımı.⁶³

1933 yılında külliyeinin yıkılmasının ardından, külliyeinin bulunduğu alana 1936 yılında Utku Anıtı ve Anıt Park yaptırılmıştır (Şekil 20). Günümüzde bu alanda Utku Anıtı, Anıt Park

⁵⁶ Mustafa Karazeybek, “Afyonkarahisar Vakıfları”, *Afyonkarahisar Kültürü Cilt I* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2001), 277. (Karazeybek, 2001)

⁵⁷ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 41.

⁵⁸ Karazeybek, “Afyonkarahisar Vakıfları”, 58.

⁵⁹ Selami Akkan, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Afyon’daki Vakıf Hizmetleri* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1999), 55.(Akkan, 1999); Hasol (2002)

⁶⁰ İlgar, *Tarih İçinde Afyonkarahisar*, 35.

⁶¹ Salt Araştırma (S.A.), *Umur Bey Külliyesi*, 2024

⁶² S. A., *Umur Bey Külliyesi*, 2024

⁶³ Özpınar, *Bir Zamanlar Afyonkarahisar*, 63.

(Şekil 21), Valilik Binası (Eski Belediye Binası), Nüfus Müdürlüğü (Eski Meslek Lisesi), Eski Tekel Binası ve Dumlupınar İlköğretim Okulu bulunmaktadır.

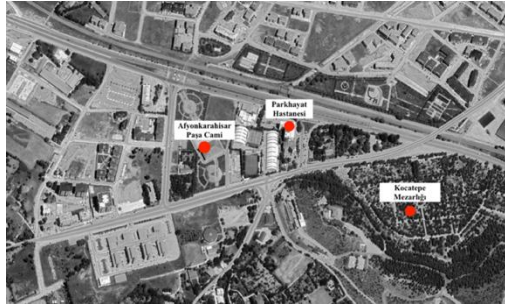
Şekil 20: Umur Bey Külliyesi'nin bulunduğu alanda yapılan park düzenlemesi.⁶⁴

Şekil 21: Alanın güncel durumu.

1.3. Umur Bey (Paşa) Cami (M. 2020)

1933 yılında yıkılan Umur Bey (Paşa) camisinden esinlenilerek, caminin bulunduğu yere yaklaşık 4 km uzaklıkta bulunan Hasan Karaağaç Mahallesi'ne aynı ismi taşıyan bir cami yaptırılmıştır (Şekil 22). Hayırsever bir iş adamı ve Afyonkarahisar Belediyesi'nin ortaklığı ile yaptırılan camiye, 17.10.2017 tarih ve 26/35 sayı ile ruhsat verilmiştir. Yaklaşık 30 ay süren yapım aşamasının ardından cami, Mayıs 2020'de ibadete açılmıştır⁶⁵.

Şekil 22: Yeni yapılan caminin konumu (Google Earth üzerinden işlenerek düzenlenmiştir).

Yeni cami, Afyonkarahisar'ın mezarlıklarından biri olan Kocatepe mezarlığına yakın bir konumdadır. Caminin yakın çevresinde, özel hastane binası, kapalı ve açık sahaları bulunan bir spor tesisi, il emniyet müdürlüğü binası bulunmaktadır. Caminin avlusunda, dernek ve imam odası, gasilhane ve abdesthane gibi yapılar ve bir şadırvan bulunmakta, ilerleyen günlerde bir eğitim binası yapılması planlanmaktadır. Şekil 23'te görüldüğü üzere, caminin avlusu rekreasyon alanı olarak düzenlenmiştir, bu alanda kamelyalar, çocuk oyun alanları, süs havuzları yer almaktadır.

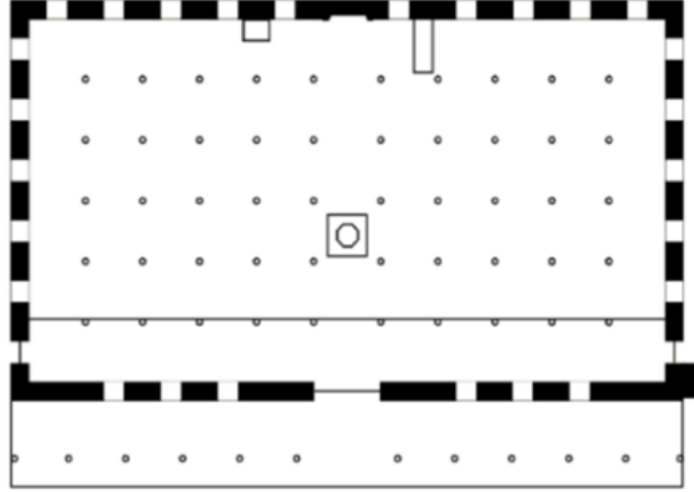

⁶⁴ Özpunar, *Bir Zamanlar Afyonkarahisar*, 214, 215.

⁶⁵ Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi, Paşa Cami, 2024.

Şekil 23: Umur Bey Cami'den esinlenilerek inşa edilen yeni cami.⁶⁶

Cami dikdörtgen planlı olup, 51,80 x 33,40 metre ölçülerindedir. 50 adeti harimde, 12 adeti ise son cemaat yerinde olmak üzere toplamda, 62 adet, yaklaşık 40 cm çapında ahşap direklerle taşınmaktadır. Cami, kırma çatılı ve kurşun örtülüdür. Kibleye dik 11 saından oluşan camide, orta sahin diğer sahinlardan daha büyüktür. Caminin planı Şekil 24'te gösterilmiştir.

Şekil 24: Yeni yapılan caminin planı.⁶⁷

Caminin kuzeydoğu yönünde, cami duvarına bitişik taş kaide üzerine oturulmuş, minare bulunmaktadır. Minare, yıkılmış olan Umur Bey (Paşa) camisinde olduğu gibi tuğla ile örülmüş olup, şerefe altında kirpi silme yer almakta, Selçuklu dönemi izleri taşımaktadır (Şekil 25).

Şekil 25: Cami minaresi (Arşiv).

Caminin bir tanesi kuzeyde, diğerleri doğu ve batı yönünde olan üç girişi bulunmaktadır. Kuzeydeki giriş ana giriş olarak kullanılmakta ve bu girişte Selçuklu motiflerinin yer aldığı bir taç kapı bulunmaktadır. Doğru ve batı kapılarının yanında kadınlar mahfiline çıkan merdivenler bulunmaktadır. Mahfilin önünde ahşap kafes yer almakta, kadınlar mahfili Şekil 26' da görülmektedir.

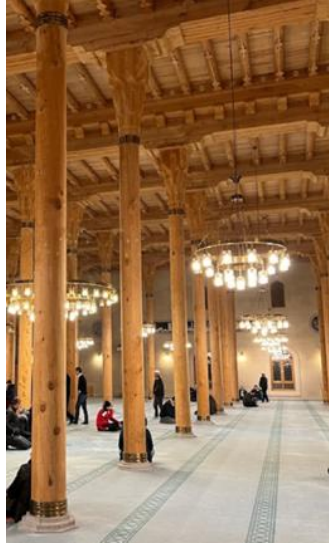
⁶⁶ Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi, Paşa Cami, 2024.

⁶⁷ Akın, "Afyon Paşa Camii'nin Günümüz Cami Mimarisi", 231.

Şekil 26: Kadınlar Mahfili.

Cami ahşap direkleri, altta sekizgen şekilde bazalt taşına oturtulmuştur ve orijinal camide olduğu gibi her biri birbirinden farklı şekilde oluşturulmuş stalaktitli sütun başlıkları ve ahşap kirişler bulunmaktadır (Şekil 27).

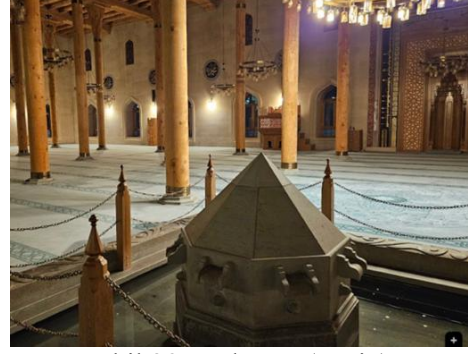
Şekil 27: Ahşap Sütunlar ve sütun başlıkları (Arşiv).

Caminin duvarları, 130 cm kalınlıkta ve kesme taştır. Zeminden iki sıra bazalt taşı uygulamasının üzerine, 30 x 40 x 60 cm ölçülerinde yöresel tüf taşı kullanılmıştır. İç duvarlarda sıva yapılmamış, taş görünümü korunmuştur. Caminin pencereleri orijinal camiden farklı olarak sivri kemerlidir (Şekil 28). Toplamda 26 adet olan pencerelerden, 6 tanesi kuzey cephesinde, 10 tanesi güney cephesinde, 5 tanesi batı ve 5 tanesi doğu cephesinde bulunmaktadır. Cami iç mekânında orijinal yapıdan farklı olarak bir şadırvan bulunmaktadır (Şekil 29). Orta sahinin ortasında yer alan şadırvanın, ortam nemini artırarak, ahşap sütunlarda oluşabilecek muhtemel çatlakları önlediği ifade edilmektedir ⁶⁸.

⁶⁸ Bu uygulamaya benzer bir uygulama, Konya Beyşehir Eşrefoğlu Cami'sinde görülmektedir. Eşrefoğlu camisinde yer alan ahşap sütunların, nem oranını koruması ve çatlamaması için cami iç mekânında bir karlık havuzu yapılmıştır. Karlık üzerinde bir aydınlık feneri olduğu ve bu açıklıktan karlık havuzuna kar depo edilerek caminin nem oranının dengelendiğini düşünülmektedir. (İsmail Efe, *Beyşehir Eşrefoğlu Camii ve Külliyesi* (Konya: Dokuz Yayınları, 2014), 81). Aynı uygulamanın Afyonkarahisar'da yer alan ve Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen Ulu Cami'de de var olduğu fakat Ulu Cami'de yapılan onarımlarda bu karlık havuzunun ve aydınlık fenerinin kapatıldığı bilinmektedir.(Efe, 2014; Eşmeli, 2019)

Şekil 28. Sivri kemeleri cami pencereleri
(Arşiv).

Şekil 29. Şadırvan (Arşiv).

Caminin içerisinde yer alan, vaaz kürsüsü, mihrap, minber, müezzin mahfilinin ahşap olduğu, Şekil 30'da görülen mihrap nişinin, orijinal camide yer alan mihrap nişinden farklı bir şekilde tasarlandığı görülmektedir.

Şekil 30: Mihrap nişi (Arşiv).

Değerlendirme

Umur Bey Külliyesi içinde yer alan caminin diğer Erken dönem Osmanlı camilerinde olduğu gibi Selçuklu izleri taşıdığı görülmektedir. Cami, Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen camilerden "ahşap direkli camiler" sınıfına girmekte ve Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen Ulu Cami'ler ile, ahşap direkli olma, kubbe bulunmama, tuğla ve taş malzemenin kullanımı, insani boyutta olma gibi özellikler açısından benzerlik göstermektedir. Cami minaresinin taş kaide üzerine motifli renkli sırlı tuğla ile örülmüş olması ve şerefenin altında kirpi silme yer alması, minareyi önemli kılmaktadır. Orijinal camiye yaklaşık 4 kilometre uzaklıkta inşa edilen yeni cami ise, ahşap direkleri, stalaktitli sütun başlıkları, ahşap kirişleri, taş duvarları ve tuğla minaresi ile orijinal camiye mimari referanslar vermektedir. Buna rağmen; iki yapının mimari özellikleri karşılaştırıldığında;

- Yeni caminin çevresindeki yapılarla işlevsel ilişkisinin orijinal camiye göre zayıf olduğu,
- Yeni caminin, orijinal caminin neredeyse iki katı büyüklükte olduğu,
- Orijinal cami duvarlarının moloz taştan, iç yüzü sıvalı iken yeni cami duvarlarının kesme taştan iç yüzü sıvasız olarak inşa edildiği,
- Orijinal caminin düz toprak damlı, yeni caminin ise kırma çatılı kurşun örtülü olarak inşa edildiği,
- Orijinal cami pencerelerinin yuvarlak kemerli, yeni caminin ise sivri kemerli olduğu,

- Orijinal camide yer alan mihrap nişinin mermerden, yeni camide ise ahşap malzemeden farklı bir tasarımla inşa edildiği görülmektedir.

Külliyeye içinde yer alan camiden esinlenilerek inşa edilen caminin mimari özelliklerindeki farkların yanı sıra kentin toplumsal yaşamındaki yerinin de farklı olduğu görülmektedir. Orijinal yapı inşa edildiği 15. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Afyonkarahisar halkının gündelik yaşamında önemli bir kamusal odak noktası olmuştur. Cami, medrese, han ve hamam işlevlerinin bir arada bulunması, külliye hem dini ibadetlerin hem de eğitim, ticaret ve sosyal etkileşimin merkezi haline getirmiştir. Bu çok işlevli yapı düzeni, kentin sosyal dokusunun biçimlenmesinde belirleyici olmuş; farklı toplumsal gruplar arasında temas ve birliktelik alanı yaratmıştır. Arşiv belgelerinde, külliye camii bölümünde yalnızca ibadet değil, aynı zamanda halkın bir araya geldiği önemli karar toplantılarının yapıldığına dair kayıtlar yer almaktadır. 19. yüzyıl sonlarına ait belediye defterlerinde, “Cuma namazından sonra cemaatin cami avlusunda toplanarak, şehrin su yolları hakkında istişare ettiği” not edilmiştir. Bu durum, yapının işlevinin ibadet mekânı olmanın çok ötesine geçtiğini göstermektedir. 1933’te alınan yıkım kararının ardından yapının ortadan kalkması, yalnızca fiziksel bir mekânın kaybı değil, aynı zamanda kent halkının kolektif hafızasında onarılması güç bir boşluğun oluşması anlamına gelmiştir. 2020 yılında külliye camiden esinlenilerek inşa edilen yeni cami, orijinal caminin sosyal ve kültürel işlevselliğini taşıyamamış, modern dönemde inşa edilen bir ibadet mekânı olmaktan öteye gidememiştir.

Sonuç

Afyonkarahisar, tarihsel süreç boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve özellikle Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde kültür, sanat ve mimari alanlarında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda ibadet, eğitim ve sağlık yapılarının inşa edilmesi, kent yaşamının mekânsal organizasyonunu şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Anadolu Beylerbeyi Umur Bey tarafından XV. yüzyılda inşa ettirilen Umur Bey Külliyesi, dönemin dini, sosyal, eğitimsel ve ticari hayatının merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Ancak, 1933 yılında alınan istimlak kararıyla yapının yıkılması, yalnızca kentsel mekânda değil, aynı zamanda kolektif bellekte de derin bir boşluk yaratmıştır.

Bu çalışma, arşiv belgelerine doğrultusunda Umur Bey Camii’nin mimari özelliklerini, kentsel yaşam içerisindeki konumunu ve işlevsel çeşitliliğini ortaya koymuş; ayrıca 2020 yılında külliye camii yer alan camiden esinlenilerek inşa edilen modern camiyle karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmiştir. Arşiv belgeleri, Umur Bey Camii’nin Osmanlı mimarisinin çok yönlü ve işlevsel örneklerinden biri olduğunu, yalnızca bir ibadet mekânı olarak değil, aynı zamanda bir kültürel, eğitimsel ve sosyal merkez olarak oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır. Cami ve çevresindeki yapıların yıkılması, kentin maddi çevresinde olduğu kadar kolektif belleğinde de onarılması güç bir boşluk yaratmıştır. caminin kaybolan fiziksel varlığına rağmen, yeniden inşa edilen cami aracılığıyla bir ölçüde hatırlanması, kentin geçmişiyle kurduğu bağın devamını sağlamaktadır. Bulgular, orijinal caminin kent merkezindeki konumuyla hem gündelik yaşamın hem de törensel etkinliklerin doğal çekim noktası olduğunu; buna karşın modern caminin mekânsal bağlam ve işlevsellik açısından bu merkezi rolü üstlenmekte yetersiz kaldığını göstermektedir. Yeni yapının mimari öğelerle (ahşap direkler, stalaktitli başlıklar, tuğla minare vb.) tarihsel göndermeler sunmasına rağmen, ölçek, malzeme dili, iç mekân düzeni ve çevreyle kurduğu ilişkiler bakımından orijinal külliye camii çok boyutlu toplumsal rolünü sürdüremediği görülmektedir. Modern caminin toplumsal işlevselliği ibadetle sınırlı kalmış; bu durum kültürel sürekliliğin tam anlamıyla sağlanmasına engel olmuştur.

Elde edilen sonuçlar, kültürel mirasın korunmasına dair uluslararası literatürde sıklıkla vurgulanan temel bir ilkeyi doğrulamaktadır: Koruma, yalnızca fiziksel formun yaşatılması değil, aynı zamanda yapının toplumsal işlevlerinin ve temsil ettiği anlam dünyasının sürdürülmesidir. Nora’nın “hafıza mekânı” kavramı, Umur Bey Külliyesi örneğinde, mekânın kentsel kimlik ve hatırlama pratikleri için bir odak teşkil ettiğini; bu odak kaybolduğunda, yeni bir yapının yalnızca biçimsel benzerlikler üzerinden aynı etkiyi üretemediğini göstermektedir. Bu durum, kültürel

mirasın yalnızca fiziksel varlığının değil, toplumsal hafızadaki sembolik değerinin de korunmasının önemini ortaya koymaktadır. Tarihi yapıların yıkımı ya da dönüşümü, kent dokusunda yalnızca mekânsal bir boşluk yaratmamakta; aynı zamanda toplumsal kimlik, kültürel süreklilik ve kolektif bellek üzerinde derin izler bırakmaktadır. Bu noktada, kültürel mirasın yok olmadan korunması ve belgelenmesi gerekliliği bir kez daha gündeme gelmektedir. Yıkım ve tahribatların önlenmesi için yapılar sistematik biçimde kayıt altına alınmalı, sürekli denetim mekanizmaları kurulmalı ve aslına uygunluk dijital arşivleme teknikleriyle belgelenmelidir. Tarihi yapıların yıkımı ya da işlevsiz bırakılması konusunda daha etkin yaptırımların uygulanması, kültürel mirasın korunmasında caydırıcı bir unsur olacaktır. Koruma süreçlerinin düzenli olarak denetlenmesi ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi, sürdürülebilir bir koruma politikasının önünü açacaktır. Ayrıca, Toplumsal bilinç geliştirilerek kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal yaptırımlar güçlendirilmelidir. Koruma çalışmalarında rekonstrüksiyon yerine yerinde ve özgün koruma yaklaşımı benimsenmeli, yalnızca biçimsel değil işlevsel sürekliliğin de gözetilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, tarihi yapıların korunması yalnızca estetik veya işlevsel kaygılarla değil, kültürel süreklilik ve toplumsal hafıza perspektifiyle de ele alınmalıdır. Koruma sürecinin yalnızca uzmanlar ve kurumlar düzeyinde değil, yerel halkın katılımı ile yürütülmesi önem arz etmektedir. Umur Bey Camii örneğinde görüldüğü üzere, yapının kolektif bellekteki yerini ve toplumsal işlevini korumak, yalnızca fiziksel varlığını sürdürmekten daha fazla anlam taşımaktadır. Bu nedenle, toplum bilincinin artırılması için eğitim programları, yerel etkinlikler ve farkındalık projeleri geliştirilmelidir. Tüm bu öneriler ışığında, kültürel mirasın korunmasının yalnızca geçmişin muhafaza etmek değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin, kültürel sürekliliğin ve kent belleğinin sürdürülebilirliğini sağlamak anlamına geldiği bir kez daha vurgulanmalıdır.

Teşekkürler:

Kaynakça

- Afyonkarahisar İl Kültür Turizm, M. Afyonkarahisar Tarihi.
- Akçay, M. (1996). İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(1), 273–294.
- Akın, Ö. F. (2024). Afyon Paşa Camii'nin Günümüz Cami Mimarisine Örnekliği Açısından Değerlendirilmesi. *Tevilat*(5), 220.
- Akkan, S. (1999). *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Afyon'daki Vakıf Hizmetleri* [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Isparta.
- Aktüre, S. (1978). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi* [Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. Ankara.
- Atabek, Ö. F. (1997). *Afyon Vilayet Tarihçesi, 2. Fasikül*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Boz, M. (2014). *13–15. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler* [Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi]. Kırklareli.
- Cantay, G. (2002). *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Cerasi, M. (1999). Osmanlı Kenti. In *Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* (pp. 376). Yapı Kredi Yayınları.
- Çobanoğlu, A. V. (1998). Külliye. In T. Altıkulaç, M. Çağrı, H. Karaman, A. Özel, & M. Tuncel (Eds.), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (pp. 542–544). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Efe, İ. (2014). *Beyşehir Eşrefoğlu Camii ve Külliyesi*. Dokuz Yayınları.
- Eşmeli, İ. (2019). Dinlerde Mabet-İbadet İlişkisi (Yahudilik Örneği). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(6/11), 24–43.
- Gökbaş, Ş. (2019). *Arşiv Belgelerine Göre Konya'daki Selçuklu Cami ve Medreselerinin Tamir ve Onarımları* [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. Konya.
- Gönçer, S. (1991). *Afyon İli Tarihi Cilt II*. Afyon Belediyesi Yayınları.
- Gündüz, S. (2006). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ankara.

- Hasol, D. (2002). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. Yem Yayınları.
- ICOMOS. (1964). International Charter For The Conservation And Restoration Of Monuments And Sites 1964
- İlgar, Y. (1991). *Tarih İçinde Afyonkarahisar'da Kaybolan Eserlerimiz Cilt I*. Zafer Gazetecilik.
- İslam, A. Afyonkarahisar Tarihi. In.
- Jokilehto, J. (1999). *A History of Architectural Conservation*.
- Karazeybek, M. (2001). Afyonkarahisar Vakıfları. In *Afyonkarahisar Kütüğü Cilt I* (pp. 277). Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Karazeybek, Y., & Karazeybek, M. (2005). *Afyonkarahisar Vakıf Eserleri Cilt I*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Kuban, D. (1970). *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*. Gerçek Yayınevi.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Lammens, H. (1911). Ziad Ibn Abihi. *Rivista Degli Studi Orientali*(4).
- Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, 26, 11.
- Önge, Y. (1968). Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalakitli Sütun Başlıkları. *Ön Asya Aylık Türkoloji Fikir ve Aktüalite Mecmuası*(37), 7.
- Orbaşlı, A. (2008a). *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Wiley.
- Orbaşlı, A. (2008b). *Architectural Conservation: Principles and Practice*. Wiley.
- Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tokay, H. (1995). *Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Külliyelerinin Şehir Oluşum ve Gelişimlerine Etkileri 7*. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi, Bursa.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Turan Neşriyat Yurdu.
- Ülküer Abi, M. (2020). *Geçmişin İzinde Afyonkarahisar*. Azim Matbaacılık.
- UNESCO. (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage* <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- Ünlütürk, E. (2021). *Osmanlı Camilerinde İç Mekân Atmosferine Aydınlatmanın Etkisinin İstanbul'daki Örnekleri Üzerinden İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi]. İstanbul.
- Uzun, G. (2019). *Erken Osmanlı Mimarlığında Sütun Kullanımı (1299–1453)* [Yüksek Lisans Tezi, Onsekiz Mart Üniversitesi]. Çanakkale.
- Valilik, A. (2024). Umur Bey (Paşa) Cami.